

**PROBLEM EFIKASNOSTI TRETMANA I RESOCIJALIZACIJE
POVRATNIKA SA STRANIH RATIŠTA I NJIHOV UTICAJ NA
SIGURNOST BOSNE I HERCEGOVINE**

**THE PROBLEM OF THE EFFECTIVENESS OF THE TREATMENT
AND RESOCIALIZATION OF RETURNEES FROM FOREIGN
BATTLEFIELDS AND THEIR INFLUENCE ON THE SECURITY OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Pregledni znanstveni članak

**Prof. dr. Armin Kržalić
Benjamin Plevljak, MA**

Sažetak

Bosna i Hercegovina se tokom posljednje decenije suočava sa problemom pridruživanja BiH građana stranim terorističkim organizacijama te problemima nakon njihovog povratka. Aktivnosti pridruživanja bilježimo u periodu od 2012. do 2015. godine. Posljednji povratak bio je u decembru 2019. godine, ali je i dalje određeni broj građana BiH u Siriji i očekuje se njihova repatrijacija. Uzimajući u obzir stavove određenih država zapadne Europe i manjka napora za repatrijacijom njihovih građana iz Sirije i Iraka, Bosna i Hercegovina je ipak zabilježila ograničeni napredak u ovom postupku. U radu se analiziraju ključni faktori u procesu repatrijacije, reintegracije i rehabilitacije povratnika. Institucionalna saradnja se smatra temeljem za bilo kakve sljedeće korake. Pristup povratnicima u zatvoru, uz spremnost osoblja je također od važnosti, posebno u programima odgoja i tretmana. Mjere reintegracije, poduzete od različitih aktera tokom ovog procesa, prilično su oskudne. Manjak političke volje utiče na moguće sljedeće korake i mjere koje bi se poduzele. Uz navedeno, ovaj pristup utiče i na ranjive kategorije (žene i djeca) u njihovom procesu reintegracije u društvo, posebno zbog tog što se moraju suočavati s predrasudama ili odbacivanjem kao člana društva. Sve ovo će biti analizirano, naglašavajući

* Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu e-mail: akrzalic@fkn.unsa.ba

* CSS Sarajevo, e-mail: benjamin@css.ba

najveće probleme efikasnosti tretmana i resocijalizacije, te šta je zajedničko ključnim akterima u njihovom pristupu povratnicima i kako to sve utiče na sigurnost građana.

Ključne riječi: terorističke organizacije, povratnici, repatrijacija, tretmani, resocijalizacija, sigurnost.

Abstract

Over the past decade, Bosnia and Herzegovina has encountered the issue of its citizens joining foreign terrorist organizations and the challenges that arise upon their return to the country. We have documented the instances of the citizens joining such organizations from 2012 to 2015, with the most recent return occurring in December 2019. However, some Bosnian citizens remain in Syria, and plans for their repatriation are underway. Considering the attitudes of certain Western European countries and the lack of efforts to repatriate their citizens from Syria, Bosnia and Herzegovina, after all, has made limited progress in this process. Our paper examines key factors in the repatriation, reintegration, and rehabilitation of returnees, highlighting the significance of institutional cooperation in this regard. Approach to returnees in prison and staff training is also crucial, particularly for education and treatment programs. However, reintegration measures implemented by various actors throughout this process are insufficient, and the lack of political will hinders the possibility of future steps and measures. Furthermore, this approach affects vulnerable groups, such as women and children, who may face prejudice or rejection during their reintegration into society. We will analyze these issues and emphasize the major challenges in terms of treatment efficiency and resocialization. We will also explore the commonalities in the approach of key actors to returnees, and how all these factors impact the safety of citizens.

Keywords: terrorist organizations, returnees, repatriation, treatments, resocialization, security.

1. UVOD

Pojam „tretman“ sve češće nalazi svoju upotrebu kako kod teoretičara tako i kod praktičara. Ono što je zajedničko za teoretičare i praktičare jeste da se ovaj termin odnosi na sve probleme prevaspitanja osuđenih lica. On se odnosi na postupanje sa izvršiocima krivičnih djela kako u krivičnom postupku tako i u procesu izvršenja krivičnih sankcija i kasnije u postpenalnom periodu. Ovdje posebno želimo naglasiti da u prvoj fazi, tj. u toku krivičnog postupka sudija je dužan da vodi računa o ciljevima prevaspitanja izvršilaca krivičnih djela. Sudija mora da u svakom trenutku postupku vodi računa o ideji prevaspitanja, odnosno to zahtjeva komunikaciju između sudije i optuženog te stvaranje takve klime u sudnici koja će dati jasnu sliku da se izricanjem određene sankcije može postići cilj. Konkretno, da se takvom sankcijom doprinosi prevaspitanju, tj. pomoći delikventu. Ovaj pristup mora biti prepoznat u ovoj prvoj fazi, ako se želi postići uspjeh u resocijalizaciji. Resocijalizacija, u najširem smislu riječi, znači vraćanje osuđenika u društvenu zajednicu, spremnog da živi shodno općeprihvaćenim normama društva i da uspješno obavlja društvene djelatnosti. Resocijalizacija je usmjerana prema osobama koje nisu uspjele da izgrade pozitivna shvatanja o vrijednostima, pozitivne stavove, navike i druge lične kvalitete. Te osobe nisu mogle da budu kreativne, da koriste svoja znanja i vrline ili tuđa iskustva pa su, stoga, odali se inkriminisanom ponašanju. Zbog toga, kada govorimo o resocijalizaciji, gotovo uvijek se očekuje da njene aktivnosti izmjene ona lična svojstva osuđenika koja su povezana s kriminalnim ponašanjem. Otud nastojanja da se kroz proces resocijalizacije trajno ukloni kriminalno ponašanje tretiranih osoba (osuđenika) i da se takve osobe osposobe za integraciju u društveni život. Međutim, ovaj posao nije lak, jer zavisi od posvećenosti i volje osuđenika. On treba da prihvati pozitivne vrijednosti i stavove te, što je najvažnije, da poštovanje pozitivnih stavova i vrijednosti shvati kao svoju obavezu. To je nešto što gotovo nedostaje velikom broju osuđenika. U tom procesu veoma je važno da osuđenik shvati da njegovi problemi nisu samo produkt društva, već da su oni proizvod i njegove ličnosti, njegove percepcije stvarnosti, motiva, težnji i drugih sličnih svojstava. Ako kod osuđenika nađemo ove pozitivne promjene po pitanju shvatanja svojih problema ili stanja u kojem se zadesio, može se očekivati da će takva osoba u budućnosti uskladiti svoje

ponašanje shodno zakonskim normama i vrijednostima društva te da neće dozvoliti da dođe pod uticaj svojih slabosti, frustracija i raznih devijacija.

U procesu izrade programa tretmana resocijalizacije i reintegracije povratnika sa stranih ratišta, bilo da je riječ o onima iz Sirije, Iraka ili Ukrajine, potrebno je doći do spoznaje o tome šta je te iste osobe motiviralo da odu na strana ratišta. Pomoću utvrđene etilogije radikalizacije i odlaska na strana ratišta, moguće je utvrditi i metode i tehnike koje će doprinijeti procesu resocijalizacije i reintegracije. Otud i opredjeljenje da u radu prvo utvrdimo etiologiju radikalizacije i putovanja na strana ratišta. Imajući u vidu da neki penološki stručnjaci zauzimaju pesimistička shvatanja, smatrajući da zatvor nije pogodan za rehabilitaciju i da zatvorski tretman nije obećavajući u uspjehu resocijalizacije osuđenika, u radu ćemo istražiti primjenu tretmana povratnika sa stranih ratišta u zatvoru te kako i na koji način se sprovode programi u zatvorima/kazneno-popravnim zavodima. Personal ustanova (stručna lica i čuvari) je, također, važna karika u procesu tretmana osuđenika i njihove resocijalizacije. Taj proces ne bi se smio zasnivati na čuvarima. Čuvari trebaju da se bave poslovima sigurnosti, discipline i suzbijanja bjekstva iz ustanove, ali u zadnje vrijeme primjetno je da se pozicija čuvara sve više tretira sa stanovišta procesa prevaspitanja. Tim poslom treba da se bave stručne osobe, kao što su penolozi, kriminolozi, psiholozi, ljekari i socijalni radnici, koje trebaju da primjenjuju vaspitne tretmane i ostvaruju proces rehabilitacije i resocijalizacije. Zbog toga je opredjeljenje da u radu analiziramo kapacitete zatvorskog osoblja za navedene procese. Nastojeći da istražimo i suštinsku stranu problema u vezi otklanjanja determinanti ponašanja, kao i odbrambenih mehanizama u vezi promjene kod osuđenika, analizirali smo mjere reintegracije. Na kraju, u radu smo analizirali ranjive kategorije iz grupe povratnika sa stranih ratišta, a to su žene i djeca.

2. METODOLOGIJA

Postoji nekoliko istraživačkih pristupa koji su prikladni za prikupljanje sekundarnih podataka koje smo koristili u radu. Naš istraživački rad koristio je sekundarne podatke dobijene iz knjiga napisanih o penologiji, kriminologiji, sigurnosti, člancima iz novina i TV kanala, istraživanjima prethodnih istraživača, izvještajima vladinih institucija o strategijama o borbi

portiv terorizma, internetskim izvorima te međunarodnim i domaćim zbornicima radova o radikalizmu, nasilnom ekstremizmu i terorizmu. S druge strane, primarne podatke smo prikupili putem intervjua i fokus grupe. U tu svrhu, obavljeno je pet intervjua sa službenicima iz sigurnosnog sektora (državna institucija, policijska agencija, zatvor) te iz službi za socijalni rad i ekspertom u ovom polju.

3. ETIOLOGIJA RADIKALIZACIJE I NASILNOG EKSTREMIZMA

Važno je istaći ključne pokretače radikalizacije i nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini (BiH), kao osnov daljih istraživanja i analiza. Vidal (2020) spominje važnost socio-ekonomske i političke nejednakosti koje pokreću radikalizaciju u MENA regiji, kao i na Balkanu. Još jedan ključni faktor jeste religija, koja je opisana kao polazna tačka za proces radikalizacije. U kontekstu BiH, Kržalić i sur. (2020) analiziraju socio-ekonomsku i političku situaciju koja je omogućila radikalizaciju. Siromaštvo uglavnom vodi do nejednakog pristupa obrazovanju, stoga i nezaposlenosti, a građani BiH su tim više podložni radikalizaciji. Od jednake važnosti jeste i činjenica da su drugi ključni motivi pretežno na individualnom nivou. Kržalić i sur. (2020) navode da je 75% njihovog klaster uzorka bilo nezaposleno prije odlaska u Siriju i Irak te da većina „putnika“ dolazi iz porodica bez ikakvih prihoda. Dakle, važno je istaći ulogu zlupotrebe religije, u ovom slučaju islama, u procesu radikalizacije koja često vodi u nasilni ekstremizam. Među intervjuisanim povratnicima, zajednički motiv za odlazak bio je da „isprave nepravdu“. Osjećali su potrebu da pomognu muslimanima koji trpe ogromnu nepravdu. Također, skoro svi uključeni u ovaj uzorak, rekli su da užasni prizori i zločini tokom 1990ih u BiH nisu bili njihov motiv za odlazak u Siriju i Irak. Ipak, svi od njih su iskusili gubitak, nasilje i nepravdu učinjenu njima i njihovim porodicama tokom rata u ovom periodu. Intervjuisani uzorak uglavnom govorio o „globalnoj nepravdi učinjenoj [muslimanima u Siriji i Iraku] kroz različite pristupe i načine“, kao glavnom motivu za odlazak, različita istraživanja su jasno pokazala važnost socio-ekonomske i političke situacije (Kržalić i sur. 2020:54).

Neki od motiva za odlazak, a time i faktora radikalizacije, uglavnom su finansijske prirode, a neki su, čak, vezani i za probleme s mentalnim

zdravljem (intervju #1). Dalje, navode se problemi s porodicom (svađe u porodici, između roditelja i djece). Porodične nesuglasice predstavljaju veliki problem, obzirom da je većina ovih ljudi u ranim 20-im ili, čak, 18-19-godišnjaci. Neki od njih odlaze sami, neki se vjenčaju šerijatski i povedu svoje porodice u Siriju i Irak. Uglavnom, čini se da je najčešći motiv odlaska religijska ideologija. Ovi ljudi su uglavnom imali jako slabo religijsko obrazovanje (ili nikakvo).

Tradicionalni islam u BiH se njeguje stoljećima, posebno kroz osnovno religijsko obrazovanje (mektebe), koje ovi ljudi uglavnom nisu pohađali. Uz ovaj manjak religijskog obrazovanja, ostavlja se dosta prostora za pogrešno tumačenje ili nametanje pogrešnih shvatanja islama. Naši sagovornici kroz intervje su ipak naglasili važnost socio-ekonomske i političke situacije u BiH, kao motiva za odlazak ili pokretača radikalizacije u BiH (intervju #1 i intervju #4). Također, učesnici u fokus grupi su istakli neznanje, znatiželju i jednim dijelom emocije (ljubav) kao motive za odlazak.

Sagovornik (intervju #1) navodi kako su prvi zabilježeni odlasci BiH građana u Siriju bili tokom 2012. godine, s određenim brojem odlazaka zabilježenih i do kraja 2014. godine. Uzimajući u obzir ove periode odlazaka i smanjen broj istih krajem 2014. godine, izmjene Krivičnog zakona BiH tokom te godine se mogu smatrati brzom reakcijom na rastući trend odlazaka na strana ratišta i uključenosti u terorističke aktivnosti. Sve manji broj odlazaka i sve veći broj povrataka (samostalnih) se može povezati s kriminalizacijom pridruživanja stranim vojnim, paravojnim ili parapolijskim formacijama, između ostalih terorističkih aktivnosti (intervju #1).

Na Strategiju BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020 može se gledati kao na potvrdu posvećenosti prevenciji i borbi protiv nasilnog ekstremizma. Ova Strategija je uključivala određeni broj aktivnosti koje se tiču ranih upozorenja radikalizacije, prevencije, saradnje s nevladinim organizacijama te vjerskim zajednicama. Sve ove aktivnosti su planirane i usmjerene ka razvoju demokratskog društva. Njihova implementacija je uključivala različite aktere, kao što su Ministarstvo sigurnosti BiH, ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), pravosudne institucije, organizacije civilnog društva, lokalna zajednica, itd. Ipak, kako navodi sagovornik „ova prethodna Strategija je kreirana sa idejom da su ovi odlasci trajni, te da zbog toga postoji manjak posvećenosti rehabilitaciji i

reintegraciji povratnika u ovom dokumentu“ (intervju #3). U tom kontekstu, državne institucije su posvetile jednu trećinu novog strateškog dokumenta (Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021-2026) procesu deradikalizacije, rehabilitacije i reintegracije, u dijelu pod nazivom Prevencija.

Pretpostavlja se da broj BiH građana koji su otišli u Siriju, u periodu 2012-2015, iznosi oko 300 (intervju #1). Kržalić i sur. (2020) navode kako je, do januara 2020. godine, zabilježen povratak 80 ljudi. Vjeruje se da je oko 90 BiH građana još uvijek u Siriji i Iraku, dok se za broj poginulih pretpostavlja da iznosi oko 130 osoba. Kako je već spomenuto, „posljednji povratak, organizovan od strane države, desio se u decembru 2019. godine, uz pomoć vlade SAD, kada se vratilo 25 BiH državljana iz Sirije i Iraka“ (intervju #1). U ovom procesu repatrijacije BiH državljana iz Sirije učestvovalo je 7 muškaraca, 6 žena i 11 djece te jedno dijete bez pratnje. „Povratak je uspješno realiziran na kontroliran način, a u skladu s pozitivnim zakonodavstvom Bosne i Hercegovine i međunarodno preuzetim obvezama u području borbe protiv terorizma, te obvezama preuzetim u sklopu članstva Bosne i Hercegovine u antiterorističkoj i anti-ISIL koaliciji“ (Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021-2026).

Reakcija lokalne zajednice na povratnike (posebno one koji su odslužili kaznu zatvora) ima veliku ulogu u njihovom procesu reintegracije i rehabilitacije. Kržalić i sur. (2020) navode kako, na osnovu sprovedenog istraživanja, 31% građana vjeruje da je radikalizam donekle problem u njihovoj zajednici, dok njih 8% vjeruje da je to veliki problem u njihovoj zajednici. Međutim, 60% ispitanika ima negativno mišljenje o odlascima u Siriju i Irak. Još jedan ključni nalaz istraživanja jeste da 33% ispitanih građana smatra da povratnici nisu dobrodošli u njihovu lokalnu zajednicu, a 36% ih smatra prijetnjom njihovom društvu.

Učesnici u fokus grupi smatraju da povratnici imaju iskrivljenu sliku o islamu i prilično ograničen pogled na religiju. Glavna asocijacija s pojmom „povratnici“ kod ovih učesnika je pretežno negativna, obzirom da ovaj pojam povezuju s ratom, traumom, nasiljem, strahom, nesigurnošću (uključujući i moguće emocije povratnika).

Nadalje, Pečković (2018) govoreći o mišljenju omladine o radikalizmu i nasilnom ekstremizmu, ističe kako većina ispitanih građana ima negativno mišljenje o radikalizmu i da smatraju radikalizam skoro isključivo vezanim

za religiju. Velika većina njih smatra radikalizirane osobe iracionalnim, needukovanim, itd. Ipak, drugi izvori navode kako lokalne zajednice pretežno prihvataju povratnike kao dio društva. Među te izvore spadaju dva intervjua sprovedena u svrhu ovog izvještaja (intervju #3 i intervju #4). S druge strane, tokom diskusije fokus grupe, spomenuto je kako zajednica još uvijek ima neke predrasude prema ženama povratnicama.

4. OSNOVNI PROBLEMI INSTITUCIONALNOG TRETMANA OSUĐENIKA/POVRTANIK SA STRANIH RATIŠTA U ZATVORIMA/KAZNENO-POPRAVNIM ZAVODIMA

U procesu sprovođenja tretmana nailazi se na mnoge teškoće i probleme, koji u dobroj mjeri utiču na uspjeh u popravljanju i prevaspitanju osuđenika. Među vodećim poteškoćama je ona koja je povezana s mnogim neprijatnostima koje se doživljavaju u zatvoru, a koje su povezane s lišavanjem slobode i raznim deprivacijama koje ono uslovljava. Tako zatvorski ambijent u kome „veoma različita lica čine negativnu zajednicu“, kao i teška psihološka klima, stvaraju ambijent koji nije povoljan za primjenu tretmana i prevaspitanja. Među faktorima koji stvaraju ovakav negativan ambijent su: pritisak institucionalnog života, mnoga ograničenja stvaraju tenzije koje vode konfliktima među osuđenicima, a često dobivaju i karakter većih kriza u njihovim odnosima. Pored ovih eksternih faktora u vezi poteškoće primjene tretmana osuđenika, važno je spomenuti i faktor koji je povezan s ličnošću samog osuđenika, odnosno njegovom izraženom otporu da se podrvrigne mjerama tretmana. Ovo je posebno izraženo kod profesionalnih delikvenata, multirecidivista i delikvenata iz navike, jer kod istih vlada mišljenje da su oni s pravom izvršili krivično djelo i da im je nepravedeno izrečena kazna.

Za potrebe analize osnovnih problema institucionalnog tretmana osuđenika povrtanika sa stranih ratištam, putem intervjua prikupili smo informacije o tretmanu povratnika u zatvoru (intervju #2). Ovi zatvorenici su odvojeni od drugih zatvorenika povratnika, ali i od zatvorenika koji su potencijalno podložni radikalizaciji. Osoblje u kazneno-popravnim zavodima (KPZ) pažljivo biraju s kim će povratnici i radikalizirani pojedinci biti u zatvorskoj ćeliji, tako što nastoje da to budu oni na koje je jako teško uticati.

Iz istog razloga, povratnici sa stranih ratišta se uglavnom nalaze u ćelijama sa manjim brojem ljudi. Ovakav proces prepoznajemo kao raspoređivanje osuđenika po subjektivnim kriterijima, a na osnovu klasifikacije. Ovakve mjere se temelje na procjenama rizika i evaluaciji ponašanja i ličnosti svakog pojedinca. Dakle, prije nego se poduzmu ovakve mjere, vrši se procjena rizika i evaluacija od psihologa, kao ključna osnova. Cilj evaluacije psihologa jeste da se ustanovi ukoliko pojedinac ima određeni tip ličnosti, karizmu, ono što će mu omogućiti da ima uticaj na druge u zatvoru. Postoji period opservacije koji traje do 30 dana, u karantinu. Tokom ovog perioda, vrši se evaluacija koja treba biti finalizirana do kraja karantina. Nakon toga, svaki zatvorenik biva smješten u određeni paviljon, radi daljeg nadzora i evaluacije. Ovo je potvrđeno i u članu 170. Zakona BiH o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera. U njemu se spominju procjene rizika koje se vrše odmah po prijemu zatvorenika te kasnije tokom odlučivanja o korištenju pogodnosti. Ove procjene se vrše kako bi se ustanovio nivo rizika za zajednicu u slučaju bijega te da se procijeni mogućnost pokušaja bijega. Možemo reći da se ovdje na bazi serijacije vrši dalja podjela osuđenika u tretmanske grupe u cilju određivanja i primjene odgovarajućeg tretmana koji se zasnivaju na subjektivnim kriterijima.

Kako je već spomenuto, postoji dodatni obrazac procjene rizika kreiran za ovu kategoriju zatvorenika. Ovi obrasci su dio priručnika koji bi trebao biti dostupan svim službenicima u KPZ u BiH. Kroz detaljan upitnik, ovi službenici sprovode procjene povratnika (i drugih potencijalno radikaliziranih pojedinaca) i planiraju svoj pristup prema njima. Kad je riječ o stručnom osposobljavanju i obrazovanju, jedan od povratnika je završio školu tokom izdržavanja kazne zatvora. Neki su uspjeli pronaći posao u zatvoru, npr. u kantini, vešeraju i slično. Bitno je istaći da ove mogućnosti nisu dostupne od početka i za svakog zatvorenika. Postoje određene procedure i evaluacije tokom određenog perioda, koje omogućavaju službenicima u KPZ da odluče ukoliko pojedinac pokazuje napredak, da li je poslušan i sl. Ukoliko se ovo potvrdi, mogu iskoristiti neke pogodnosti, kao dopust za vikend (ili određeni period) da provedu kući. Dok koriste ove pogodnosti, zatvorenici su u obavezi da prijave svoj odlazak u nadležnu policijsku upravu na početku i na kraju njihovog boravka kući. Za povratnike koji koriste ove pogodnosti, ovaj proces uključuje i javljanje državnim sigurnosnim i obavještajnim agencijama, kao što su Državna agencija za

istrage i zaštitu (SIPA) i Obavještajno-sigurnosna agencija BiH (OSA BiH), kao i centrima za socijalni rad.

Ovi programi su kreirani na individualnom nivou, tj. službenici u KPZ imaju individualizirane akcione planove i programe. Osnova ovih programa su ulazne informacije koje omogućavaju bolje otkrivanje potencijalnih problema i poteškoća kod svakog zatvorenika. Ovi problemi, svakako, zavise od ličnosti i ponašanja svakog pojedinca. Za kreiranje ovih programa, evaluacija psihologa je ključna, što je podržano u članu 20. Zakona BiH o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera.

Tokom odsluženja kazne zatvora i učešća u ovim programima, povratnici su pokazali da cijene povjerenje koje im se ukazuje te da ono predstavlja motivaciju za njih. Kao što je spomenuto tokom intervjua, ovo povjerenje nije ukazano na jednak način prema svim zatvorenicima. „Povjerenje se zasnivalo na procjenama rizika i evaluacijama i u konačnici je vodilo do bolje poslušnosti, poštovanja, pozitivnog stava i sl., a što omogućava korištenje pogodnosti“ (intervju #2).

Također, jedan od najznačajnijih faktora u pristupu zatvorenicima jesu tzv. programi odgoja i tretmana. Ovi programi su jednaki za sve kategorije zatvorenika i uključuju sportske aktivnosti, vrijeme provedeno u biblioteci, kao i savjetovanje sa odgajateljem. „Zatvorski psiholozi imaju posebne programe pristupanja, kao što je rad sa pred-otpusnom grupom, gdje se radi na pripremi zatvorenika na život nakon zatvora (intervju #2).

Iako ne postoje dodatni, odvojeni programi za povratnike sa stranih ratišta koji su implementirani i finalizirani, ipak je postojala inicijativa da se Islamska zajednica u BiH (IZ) uključi u proces resocijalizacije povratnika, ali nikada nije finalizirana. Uz to, naš sagovornik je uočio dva potencijalna problema s ovom inicijativom: „moguć otpor većine zatvorenika prema IZ, ali i moguć otpor određenih članova IZ prema zatvorenicima“ (intervju #2).

Dalje, ovaj sagovornik je primijetio izazov u pristupu ovim zatvorenicima, a odnosi se na njihov stav, opisujući ih kao samouvjerene, tvrdoglave, time otežavajući mogućnost potencijalne promjene mišljenja i stavova, a u konačnici i napretka. Drugi izazov se tiče njihove „izbirljivosti“, jer kako ovaj sagovornik navodi, neki su bili izbirljivi iz nekog razloga i sa hranom koja je imala halal sertifikat.

Još jedna važna informacija zabilježena tokom intervjua jesu mjere razdvajanja, koje su pokazale uspjeh. Osoblje je navodno uspjelo postići

maksimalne željene efekte, obzirom da su uspjeli ograničiti uticaj ove kategorije zatvorenika na druge, ali i slične posljedice (kao što je preuzimanje zatvorskog mesdžida i postavljanje pravila koja nisu u skladu sa IZ ili, čak, i osnivanje njihovog mesdžida).

Kao što su Azinović i Bećirević (2017:32) istakli, „za sada, na lokalnom nivou, jedino zatvorsko osoblje i policija imaju bilo kakvu stručnost u problemima vezanim za radikalizaciju“. Ovo se može potvrditi i činjenicom da su policijske agencije zajedno sa kazneno-popravnim zavodima od početka ovog procesa „na prvoj liniji“.

5. KAPACITETI/SPREMNOST ZATVORSKOG OSOBLJA

Kroz intervjue koje smo obavili za potrebe ovog rada, prikupili smo informacije vezane za kapacitete i spremnost osoblja u kazneno-popravnim zavodima, u njihovom pristupu povratnicima sa stranih ratišta koji su u zatvoru. Prije svega, period koji zatvorenici provedu u karantini, zatvorskom osoblju i psiholozima omogućava da procijene ove pojedince i njihovo ponašanje, s ciljem da se otkrije u kojoj mjeri su radikalizirani. Dalje, omogućava im da isplaniraju programe odgoja i tretmana na individualnom nivou. Uz to, ova evaluacija pruža potrebne informacije i o mogućim sigurnosnim rizicima. Imajući ovo na umu, izgleda da je osoblje spremno da reaguje na potencijalne nove izazove te da poduzimaju mjere prevencije širenja radikalizacije, ukoliko se otkrije u bilo kojem periodu. Primijećeni su neki elementi uticaja na druge zatvorenike te su poduzete preventivne mjere koje su se pokazale uspješnim. Ovi elementi uticaja su primijećeni kod povratnika sa stranih ratišta, ali i drugih kategorija zatvorenika. Naizgled, postoje određeni mehanizmi za nadzor i praćenje ponašanja ovih zatvorenika, jer provode određeno vrijeme u karantini, nakon čega im bude dodijeljeno u kojem paviljonu će biti, razdvojeni od drugih povratnika, uz restrikcije grupisanja ovih zatvorenika, kao jedne od preventivnih mjera. Također, čini se da su prisutni i mehanizmi za rano otkrivanje radikalizma i nasilnog ekstremizma, kroz različite procjene rizika i redovne evaluacije zatvorenika. Kako je već spomenuto, procjene rizika za svakog zatvorenika se vrše svakih šest mjeseci, što omogućava osoblju da odluči postoji li potreba za novom procjenom. Ove procjene i evaluacije su pokazale uspjeh, uglavnom kad je riječ o sigurnosnim rizicima. Jedan od primjera jeste bivši

zatvorenik koji je pokazao snažnu sposobnost da utiče na druge (radikalizira). Odslužio je kaznu zatvora zbog regrutovanja te su, zbog toga, preventivne mjere morale biti poduzete i one su uključivale "ograničeno kretanje i komunikacija sa drugim zatvorenicima, s ciljem prevencije radikalizacije, što se pokazalo uspješnim" (intervju #2).

S druge strane, prvi koraci u ovim aktivnostima su edukacija i obuka zatvorskog osoblja. Većina ovih obuka bila je organizovana od Vijeća Europe. Stručnjaci iz BiH i iz Vijeća Europe su kreirali priručnik za zatvorsko osoblje u BiH. Ovaj priručnik sadrži klasični i dodatni obrazac za procjenu rizika zatvorenika. Kroz ove procese procjene, osoblje je u kontaktu sa zatvorenicima, nadgledaju njihovo ponašanje, izgled, hobbije i sl. – bilo šta što će pomoći da se stvori „šira slika“ o ovim zatvorenicima. Naš sagovornik u intervju je istakao „kako su u ovom kazneno-popravnom zavodu, prije ovih novih formi, procjene rizika vršili „na svoju ruku“ (intervju #2). Još jedan projekat organiziran od Vijeća Europe tiče se rada u grupi – priprema zatvorenika za život nakon zatvora. Zatvorsko osoblje je slalo i dopise različitim kompanijama s upitima o voljnosti i mogućnosti kompanija da uposle ove ljude nakon njihovog odsluženja kazne. Međutim, prema riječima našeg sagovornika, oni „nisu dobili nikakav odgovor niti od jedne od kompanija kojima su se javili“ (intervju #2). Uz to, sagovornik smatra da je potrebno da država stimuliše poslodavce, kako bi ovi ljudi mogli dobiti posao i u konačnici zadovoljiti svoje egzistencijalne potrebe.

Kad je riječ o ovom kazneno-popravnom zavodu, otprilike oko 20% osoblja je bilo uključeno u obuke. U ove aktivnosti su bili uključeni šefovi odsjeka, pomoćnici direktora i dio zatvorskih policajaca. Bitno je istaći da su ovi projekti/obuke , organizirani od Vijeća Europe, uključivali i državne službenike, psihologe, saradnike – ne samo zatvorsko osoblje (intervju #2).

Uzimajući u obzir ove projekte i nastojanje da se prilagodi pristup svakom zatvoreniku, pokazuje jasnu namjeru osoblja da se postigne napredak od kojeg će imati koristi i zatvorenici i osoblje. Uz to, ovaj sagovornik je istakao da nije bilo specifičnih ili značajnih žalbi od zatvorenika, a u vezi pristupa osoblja prema njima.

Kad je riječ o post-penalnom životu zatvorenika, istaknut je problem nedostatka probacijskih službi u BiH (intervju #2). Kako je i spomenuto, institucionalna saradnja je donekle dobra, dok zatvorenici ne odsluže kaznu – nakon toga, saradnja je gotovo nepostojeća, iako Zakon o izvršenju krivičnih

sankcija, pritvora i drugih mjera BiH jasno navodi da su zatvorsko osoblje i drugi relevantni akteri obavezni pružiti pomoć i podršku svakom zatvoreniku nakon odsluženja kazne. Stoga je post-penalni period sistemski problem, koji je i istaknut i tokom intervjua s našim prvim sagovornikom (intervju #1). Jasna je potreba za osnivanjem ovakve službe, koja bi se u konačnici oslanjala na iskustva zatvorskog osoblja tokom programa odgoja i tretmana sa zatvorenicima.

Važnost ove službe ogleda se i u potrebi za njom od onih koji su na uslovnom otpustu, obzirom da su dužni sarađivati tokom tog perioda. Činjenica jeste da je svaki zatvorenik prepušten sam sebi, što uglavnom vodi do visoke stope recidivizma. Stoga je očigledna potreba za probacijskom službom u BiH.

U svakom slučaju, postoji određena procedura za zatvorenike po završetku odsluženja kazne. Prije svega, kazneno-popravni zavodi su u kontaktu s policijskom upravom i službom za socijalni rad, uz kontakt s porodicom zatvorenika. Služba za socijalni rad može pružiti pomoć, ali u određenoj mjeri. Kazneno-popravni zavodi obavijeste ove institucije o ovim zatvorenicima, kako bi se bolje pripremili za susret s njima. Za povratnike, osim ovih institucija, KPZ su u kontaktu i s državnim sigurnosnim i obavještajnim agencijama, kao što su SIPA i OSA BiH. Ovim agencijama se šalje sažetak o tretmanu povratnika i obavještava ih se o njihovom ponašanju, stavovima, kontaktima tokom odsluženja kazne i sl. Čini se da ovakva komunikacija ne traje dugo, obzirom da je cilj samo da se informišu drugi ključni akteri o važnim informacijama u vezi s bivšim zatvorenicima.

Dakle, većina edukacija i obuka za zatvorsko osoblje je organizovana od Vijeća Europe. Agencija za državnu službu BiH je organizovala nekoliko edukacija, jednom ili dvaput godišnje. Uz to, u KPZ se rijetko održavaju (informativni) sastanci, koji se smatraju nekom vrstom interne edukacije. Tokom ovih sastanaka, službenici zavoda razgovaraju o trenutnim i potencijalnim izazovima s kojima bi se mogli susresti. S tim u vezi, fenomen radikalizma, stranih terorističkih boraca i povratnika je u nekom trenutku bio dio njihove agende. Također, održavane su i radionice koje su organizovali zatvorski psiholozi, gdje se pružala pomoć osoblju koje se bori sa tzv. „burn-out“ sindromom.

6. POSTPENALNI PRISTUP SA POVRATNICIMA

Na osnovu ličnih iskustava, koje smo stekli tokom 2020. godine obavljanjem intervjua s povratnicima sa stranih ratišta koji su bili na slobodi, kao i posjetama sredinam u kojima isti žive, primjetili smo da je najvažniji vid postpenalne pomoći onaj koji se daje osuđeniku kada dođe na slobodu nakon izdržane kazne. Jasno se vidjelo da, upravo od pružanja te pomoći, uveliko zavisi njegovo dalje ponašanje u društvu. Ta pomoć može biti pružena kroz nekoliko oblika: privremenom smještaju, obezbjeđenju ishrane ili nužnog liječenja, izboru sredine za budući život, pomoći oko sređivanja porodičnih problema, obezbjeđenja potrebnog zapošljavanja, organizovanju stručnog usavršavanja/prekvalifikacija, privrednim alatima i pružanju novčane pomoći za zadovoljenje nužnih životnih potreba. Međutim, u cilju realizacije ovakvih posebnih vidova pomoći, bilo bi potrebno osnovati instituciju koja će upravljati procesom pomoći kao i posebno prihvatilište za otpuštene osuđenike koji su ostali bez smještaja i tako prepušteni da s vremenom postaju „vukovi samotnjaci“. Upravo ovakve osobe su veliki sigurnosni rizik za BiH, bez obzira da li se radi o osuđenima sa stranih ratišta ili osuđenima za druga krivična djela.

Lokalna zajednica je prilično otvorena za prihvatanje povratnika, jer uglavnom nisu stigmatizirani. Zajednica je i ponudila pomoć gdje je potrebna i prikladna (intervju #3). Status ovih povratnika u njihovoj lokalnoj zajednici se teško može opisati kao pozitivan ili negativan. Također, kad je riječ o prihvatanju žena povratnica u lokalnu zajednicu, iste su prilično prihvaćene i nisu stigmatizirane, posebno uzimajući u obzir činjenicu da su podložne kritikama zbog svog izgleda, odnosno nošenja posebne odjeće (intervju #3).

Tokom intervjua je spomenuto i to da su se ove žene plašile reakcije zajednice, ali da taj strah više nije prisutan. Više je prisutna podrška, iako se opisuje kao „minimalna, nekvalificirana, ali i dalje prijateljska“, a to je ono što im treba. Primjetno je i da je fenomen povratnika lokalnoj zajednici bio nakratko zanimljiv, dok je bilo medijskog izvještavanja o tome. Međutim, po njihovom povratku u zajednice, ljudi su se više fokusirali na svoje živote (intervju #4).

Kad je riječ o akterima uključenim u kreiranje i implementiranje programa dezangažman, reintegracija i rehabilitacija (DDR) u BiH, ne čini se

da su uključeni i zainteresovani u mjeri u kojoj bi trebali biti ili barem u mjeri u kojoj kažu da jesu uključeni. Ključni akteri su, kako je rečeno, policijske agencije i KPZ koji od početka direktno rade s povratnicima. Nakon njih, važno je naglasiti ulogu socijalnih i zdravstvenih službi, posebno ulogu psihologa koji dobrovoljno rade s povratnicima, u zatvoru ili nakon zatvora. Službe za socijalni rad se suočavaju sa raznim izazovima u radu s povratnicima – ženama, djecom ili bivšim zatvorenicima. Službe za socijalni rad te centri za mentalno zdravlje nude podršku povratnicima, posebno kada je riječ o redovnim zdravstvenim pregledima. Centri za socijalni rad nude jednokratnu finansijsku podršku u iznosu od 50 KM za zatvorenike nakon odsluženja kazne zatvora. Još jedan ključni akter u ovim programima i inicijativama su porodice, prijatelji i komšije. Ova kategorija je ključna za uspješnu implementaciju intervencija, podršku i postupanje s povratnicima. Tačnije, porodica se smatra ključnom, osnovni stub u procesu reintegracije i rehabilitacije. Roditelji BiH građana, koji su otišli u Siriju i Irak, prošli su prilične patnje, uglavnom zbog nemogućnosti da održavaju kontakt sa svojom djecom. Uvijek su im nastojali pomoći, slati novac i nadati se da će preživjeti i vratiti se kući. Za ovu posljednju grupu povratnika može se reći da su ih roditelji prihvatili. Ipak, ono što ostaje upitno, jesu budući povratnici, obzirom da postoji mogućnost neprihvatanja, dovodeći ih u situaciju da nemaju gdje živjeti.

U priručniku RAN Centra izvrsnosti istaknuta je važnost podrške porodicama povratnika. Tačnije, roditeljima je potrebna „psihološka i ideološka, to jest teološka podrška“. Dalje, u priručniku se spominje da porodice imaju ključnu ulogu u procesu reintegracije povratnika, jer imaju mogućnost da najviše utiču na povratnike pozitivno, pomažući u sprečavanju širenja štetne ideologije nasilnog ekstremizma. Zbog toga se ne smije podcjenjivati uloga porodice u procesu reintegracije i rehabilitacije što je, također, istaknuto i tokom diskusije fokus grupe: roditelji (i bližnji-rodbina i prijatelji) su često jedini kontakt koji borci na stranim ratištima imaju u svojoj domovini. Zato je potrebno pružiti podršku porodicama i pojedincima (prijatelji, rodbina) koji mogu pozitivno uticati na povratnike koji se vrate u svoju domovinu. Jedan od naših sagovornika je istakao poteškoće s kojima se zatvorenici susreću nakon odsluženja kazne, posebno kada je riječ o finansijskoj podršci i pronalasku smještaja, ali i općenito s društvenom resocijalizacijom. U svjetlu potrebe za deradikalizacijom ili rehabilitacijom

povratnika, važnost podrške porodici postaje sve očiglednija. S obzirom da BiH nema zvaničan pristup prema DRR te nedostatak probacijske službe, uloga neformalnih inicijativa u DRR procesu je opisana kao ključna, obzirom da za bivše zatvorenike, osim neposrednog društvenog okruženja, nema institucije koja im može pomoći da budu prihvaćeni i omogućiti im smještaj (kod porodice ili prijatelja), pružiti finansijsku podršku te, možda ono najbitnije, pružiti emocionalnu podršku tokom njihovog oporavka.

Osim inicijativa Vijeća Europe i DRR programa u zatvoru prethodno opisanih, potrebno je istaći i ulogu stranih vlada, kao što je vlada Holandije koja je finansirala rehabilitaciju povratnika (kroz IOM) finansirajući poslovne planove povratnika. Ipak, jedan od naših sagovornika je kritikovao ovaj pristup, jer, po njegovom mišljenju, nije ostvaren prvobitni cilj, uzrokujući nepotrebnii trošak.

Još jedan ključni akter jeste religijska zajednica, tačnije Islamska zajednica u BiH. Međutim, jedan od naših sagovornika smatra da uključenost IZ nije potpuno jasna. Uloga IZ u procesu rehabilitacije i reintegracije povratnika je teško ostvariva zbog nezainteresovanosti povratnika za saradnju sa IZ, jer su u procesu radikalizacije i regrutacije, indoktrinirani da odbijaju zvanični islamski autoritet, kao što su lokalni imami, reisul-ulema, itd. Povratnici su IZ opisali kao birokratiziranu te da im ne dozvoljava da praktikuju islam na način na koji žele, a što se nalazi na listi njihovih razloga za odlazak. Pored toga, čini se da je IZ svjesna ovog odbijanja te nema namjere da ostvari prisilnu saradnju, iako su potpisali sporazum s Ministarstvom sigurnosti BiH, početkom 2021. godine, s ciljem poboljšanja ove saradnje. Kako naš sagovornik navodi, istaknut je nedostatak političke volje da se sarađuje sa IZ na ovom problemu. Kroz nekoliko sastanaka, IZ je informisala državne službenike o njihovim postignućima u radu s određenim brojem povratnika. To uključuje i edukaciju vjerskih službenika, kao i određeni broj projekata i publikacija. IZ je ponudila svoje resurse, znanje i iskustvo, tačnije bilo šta što se može iskoristiti tokom DRR procesa povratnika. Različiti odgovori koje je istraživački tim prikupio o mišljenju i važnosti uloge IZ u DRR procesima se može povezati s tim što su ovi akteri sarađivali s različitim grupama povratnika, ali ipak nije razjašnjeno pitanje uloge resursa IZ u DRR procesu. Međutim, učesnici diskusije fokus grupe su istakli da je saradnja i uključenost IZ jedva postojeća zbog različitih faktora koji utiču na njihov odnos s povratnicima. Uprkos tome, uloga IZ je

istaknuta, jer bi mogla biti ključna zbog duhovnog savjetovanja i edukacije, time olakšavajući prevenciju radikalizacije koja bi vodila ka nasilnom ekstremizmu.

Teško je opisati postojeće DRR programe, jer nisu uniformisani, odnosno definisani na državnom nivou. Osim prethodno spomenutih projekata Vijeća Europe, malo toga se može dodati. Jedan od sagovornika je istakao kako je većina povratnika prepuštena samim sebi u procesu rehabilitacije i resocijalizacije. Na ovaj način se jasno vidi manjak posvećenosti državnih vlasti za samim procesom rehabilitacije i reintegracije povratnika (uključujući žene i djecu). Postojeći programi (za žene) uključuju redovne susrete s psiholozima i službom za socijalni rad, ali su ove aktivnosti na dobrovoljnoj bazi za obje strane, dok zakonom propisane intervencije ne postoje. S tim u vezi, koordinacija i saradnja između ovih ključnih aktera ne može biti opisana kao dobra ili loša, jer je zainteresovanost obje strane da budu dio ovih programa presudni faktor. Kako lokalna zajednica uglavnom prihvata bivše borce sa stranih ratišta i žene povratnice, strah (posebno za žene) je uglavnom nestao. Ipak, jedan od ključnih izazova se tiče traume/PTSP liječenja koje će vjerovatno biti potrebno, kao rezultat traumatskih iskustava ovih povratnika. S tim u vezi, bilo kakva podrška (posebno emocionalna i psihološka) su ključne.

S druge strane, kako je već rečeno, član 136. i 207. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH naglašava obavezu nadležnih organa da pruže potrebnu pomoć zatvorenicima nakon odsluženja kazne, s ciljem olakšavanja integracije u društvo i života na slobodi.

Ovakva pomoć se uglavnom tiče pronalaska smještaja, liječenja i zaposlenja. Potrebno je da osoblje u KPZ ustanovi kakva vrsta pomoći je potrebna svakom pojedincu te da te informacije podijeli s relevantnim institucijama, nakon njihovog izlaska iz zatvora.

U ovom kontekstu, važnim se smatra dokument pod nazivom „Program reintegracije, rehabilitacije i resocijalizacije povratnika“. Aktivnosti opisane u ovom dokumentu su općenito formulisane kako bi se omogućila njihova implementacija na svim nivoima u BiH. Učesnici u kreiranju ovog dokumenta su bili predstavnici Tužilaštva BiH, OSA BiH, SIPA, Granične policije, MUP oba entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska), Policija Brčko Distrikta te službe za socijalni rad, zdravstvo i

obrazovanje, Ministarstvo vanjskih poslova i institucije i organizacije koje se bave ljudskim pravima, kao i stručnjaci u ovim poljima.

Kada je riječ o kapacitetima ključnih aktera uključenih u kreiranje i implementaciju ovih programa, naš sagovornik je istakao da kapaciteti postoje i dostupni su; trenutno ovi akteri rade sa 6 žena i 11 djece povratnika. Dalje, ističe kako ovo ne predstavlja velik izazov i da se pronalaze načini u realizaciji ovih programa. Također, očekuje se isti pristup i s očekivanom novom grupom povratnika. Navodno, nema potrebe za „trošenjem ogromnih suma novca ili mobiliziranja cijelog društva“ u ovim procesima reintegracije i rehabilitacije povratnika.

Kako je spomenuto, još jedan mehanizam razmjene podataka postoji unutar Interresorne radne grupe i Koordinacijskog tima za repatrijaciju i prijem BiH državljana iz zona sukoba, između policijskih agencija i aktera koji implementiraju DRR programe. Učesnici diskusije fokus grupe su istakli da je saradnja između sigurnosnih i obavještajnih agencija pokazala uspjeh. S druge strane, saradnja između različitih institucija i aktera, posebno u smislu razmjene podataka, nedovoljna je. Ovakvi nedostaci mogu biti uzrokovani manjkom regulacije - za sada nisu zabilježena nastojanja da se institucionaliziraju metode razmjene podataka.

Dakle, nedostaci po pitanju razmjene podataka uglavnom su rezultat postojećeg zakonodavnog okvira i obaveze zaštite podataka, posebno u komunikaciji između KPZ i tužilaštva. Učesnik u diskusiji fokus grupe – policijski službenik – spomenuo je da ih niko od zatvorskog osoblja/službenika nije službeno kontaktirao po ovom pitanju, pogotovo jer su u pitanju povjerljivi podaci. Štaviše, naglasio je da ovakvi podaci trebaju biti traženi i podijeljeni samo uz dozvolu nadležnih institucija. Ipak, ovaj učesnik ističe da je voljan podijeliti dostupne informacije.

S druge strane, isti sagovornik je spomenuo da policijske agencije nemaju pristup rezultatima procjena rizika od osoblja i službenika u zatvoru, nakon što zatvorenici odsluže kaznu. Policijske agencije dobiju samo osnovne informacije kada zatvorenici počinju s odsluženjem kazne (ko su, trajanje njihove kazne, itd.). Stoga, nedostatak zakonodavnog okvira koji bi olakšao razmjenu sveobuhvatnijih podataka o zatvorenicima, značajno utiče na kvalitet procjena rizika.

7. RANJIVE KATEGORIJE – ŽENE I DJECA

Azinović i Jusić (2016) identificiraju tri kategorije žena selefijske zajednice u BiH, u odnosu na fenomen stranih terorističkih boraca. Prva kategorija su žene koje odlaze s ciljem da se pridruže svojim muževima, druga kategorija su žene koje ostaju u BiH i odbijaju otići, a treća kategorija su one žene koje odlaze same. Ključni motivi za odlazak ove posljednje kategorije su ideološke prirode i/ili s ciljem da pronađu supruga i vjenčaju se u inostranstvu.

Tokom intervjuisanja različitih grupa žena muslimanki u BiH, vidljivo je da su žene koje odlaze na strana ratišta „zavedene lažnim obećanjima“ (Bećirević, 2018:26). Dalje, ove žene ističu važnost obrazovanja, posebno jer veliki broj žena koje odlaze na strana ratišta nisu dovoljno obrazovane i time su više podložne radikalizaciji; tačnije, mogu previdjeti rane znakove radikalizacije kod svoje djece.

Kako ističe jedan od naših sagovornika, većina žena iz BiH su otišle u Siriju i Irak da budu uz svoje muževe. Neke su otišle svojevoljno, dok su neke bile „žrtve procesa“. Isti sagovornik je spomenuo da je broj žena u BiH, koje su bile uključene u procese regrutacije, prilično nizak (intervju #3). Kržalić i sur. (2020) ističu kako su radikalizirane žene najčešće „nezrele i mlade“ – osobine koje ih čine značajno podložnim regrutaciji. Ipak, određeni izvori ističu da žene iz BiH uglavnom imaju tradicionalnu porodičnu ulogu u Siriji, dakle domaćice i njegovateljice svoje djece i muževa; ne vjeruje se da su aktivno učestvovala u sukobima.

Stav države prema ženama povratnicama je jasan: ne smatraju se kriminalcima, dakle nisu procesuirane niti osuđene po povratku. Uz to, prilično su prihvaćene u društvu, iako se moraju u određenoj mjeri one prilagoditi društvu, a ne obratno. Ipak, uglavnom nisu pokušale pronaći posao, posebno korporativni posao. Sebe smatraju domaćicama, roditeljem koji ostaje kući. Sve i kada bi pokušale pronaći posao, postoji vjerovatnoća da bi ih poslodavci odbijali zaposliti zbog raznih predrasuda.

Kada je riječ o pružanju podrške povratnicama, tokom intervjua samo informisani o nastojanjima vlasti da pruže pomoć povratnicama, uspostavljajući kontakt između njih i centara za mentalno zdravlje te za socijalni rad i za obrazovanje. Centri za mentalno zdravlje procjenjuju njihove intelektualne sposobnosti i mentalno zdravlje. Službe za socijalni rad

procjenjuju potrebu za socioekonomskom podrškom. Sektor/centri za obrazovanje procjenjuju njihov nivo obrazovanja i potrebe za poboljšanjem. Sve ovo je s ciljem da ih se pripremi i ohrabri da žive samostalno.

Uz to, procjene zdravlja su se vršile s grupom povratnika koje su se vratile u BiH 2019. godine. Ove evaluacije i savjetovanja su omogućeni odmah po njihovom povratku. Razgovori koji su se vodili tokom ovih procjena su bili pretežno kratki, vođeni od osoblja iz službi za socijalni rad, psihologa i medicinskog osoblja. Tokom ovih evaluacija i pregleda, zabilježeno je da su ove povratnice bile otvorene za saradnju, ali se problem javio s nedostatkom zdravstvenog osiguranja. Ovo ih je sprečavalo da dolaze na preglede, što je bio zaista ozbiljan nedostatak, imajući na umu njihovu dugotrajnu traumu prouzrokovanu dugogodišnjim boravkom u zoni aktivnog sukoba. Liječnički pregledi su za cilj imali otkriti bilo kakve probleme s fizičkim zdravljem, uključujući infektivne bolesti, ranjavanje ili invalidnost. Što se tiče ove grupe povratnika, niko nije trebao biti hospitaliziran. Devet dana nakon njihovog povratka, opet su izvršeni pregledi i evaluacije. Ovog puta, proces je bio sveobuhvatniji i uključivao je detaljnu analizu i duže razgovore.

Integracija maloljetnika povratnika sa stranih ratišta (troje djece) u sistem školovanja je opisana kao uspješna. Tome doprinosi činjenica da su ova djeca premlada da bi bili radikalizirani u onoj mjeri u kojoj bi mogli predstavljati sigurnosnu prijetnju. Prihvaćeni su od svojih vršnjaka i škole te nisu izdvojeni od drugih učenika tokom pohađanja nastave. Jedan od sagovornika je istakao ulogu učitelja/nastavnika (ali i same škole) kao ključni element u procesima deradikalizacije i rehabilitacije ove djece. O tome koliko je zajednica prihvatila povratnike govori i spremnost ove škole da pruži podršku u procesu rehabilitacije za ovu djecu.

Ipak, kroz intervju i fokus grupu smo došli do informacije da bi dolazak nove grupe povratnika, gdje su djeca uzrasta 10-14 godina, mogao predstavljati značajniji izazov. Potrebna je posebna spremnost na reagovanje na ovaj izazov od nastavnog osoblja, školskih psihologa i pedagoga, obzirom da ova grupa djece može pokazivati određene psihološke probleme i mogu biti radikalizirani u mjeri koja je značajnija nego kod prethodnih, mlađih povratnika.

Jedan od naših sagovornika je naglasio kako je upis ove djece u matične knjige rođenih jedan od najvećih problema u njihovom procesu

reintegracije, uz nedostatak zdravstvenog osiguranja za žene i djecu. Ne postoje nikakvi konkretni dokazi o datumu i mjestu njihovog rođenja, a institucije su zakazale da ovo kroz saradnju riješe.

U konačnici, kapaciteti sistema školovanja po pitanju obuke i spremnosti na rad sa radikaliziranom djecom se čine adekvatnim. Iako obuka nastavnog osoblja nije “sistematska i ciljana na ovu vrstu podrške”, njihova spremnost se čini dovoljno dobrom da se nose s ovim izazovima, kako bi se postigli željeni rezultati tokom deradikalizacije i rehabilitacije. Opisani su kao profesionalci koji imaju potrebnu “društvenu empatiju” koja im omogućava da prepoznaju djecu kojoj je potrebna podrška te da istu omoguće.

8. ZAKLJUČAK

BiH, kao tranzicijska država koja se i dalje bori s posljedicama relativno nedavnog sukoba, još uvijek se suočava s raznim izazovima i preprekama. Uz mnogo neriješenih pitanja i kontinuiranu institucionalnu disfunkcionalnost, secesionističke i ekstremne politike, neefikasnosti međunarodne zajednice, BiH predstavlja plodno tlo za radikalizaciju koja vodi u nasilni ekstremizam, dopuštajući da se štetne ideologije razvijaju i šire. Očigledna je potreba za unapređenjem mehanizama za jačanje nacionalne sigurnosti, uz napredak i poštovanje osnovnih ljudskih prava, te kreiranje kapaciteta koji će državi omogućiti da pruži pomoć onima kojima je to potrebno.

Što se tiče nedostataka DRR pristupa u BiH, glavni zaključci rada se odnose na hitnu potrebu za boljom međusektorskom i međuinstitucionalnom saradnjom, kao i potrebu za minimalnom političkom voljom da se organizira repatrijacija i rehabilitacija boraca sa stranih ratišta. Uz to, važno je istaći nedostatak adekvatnih mehanizama za razmjenu podataka između ključnih institucija. Očigledna je i potreba za izmjenama zakonodavnog okvira. Također, jasno je i da pitanja deradikalizacije, rehabilitacije i reintegracije povratnika ne bi trebala biti isključiva odgovornost nevladinih aktera ili zajednice. Iako inicijative zajednice zasigurno doprinose DRR procesima, formalizovana institucionalna saradnja i jasan zakonodavni okvir trebalo bi da predstavljaju osnovu za takve procese.

Još jedan problem koji se ističe više puta u ovom radu, odnosi se na probleme sa kojima se bave praktičari u vezi prevaspitanja osuđenika. Mislimo na edukaciju praktičara koji učestvuju u DRR procesima povratnika i drugih radikaliziranih pojedinaca, a uključuje službe za socijalni rad, kazneno-popravne zavode te zdravstvo i obrazovanje, s posebnim osvrtom na mentalno zdravlje. Obični liječnički pregledi su bili omogućeni pri povratku posljednje grupe povratnika, kao i terapije, ali sve ove usluge je potrebno finansirati, uključujući zdravstveno osiguranje. Ukoliko ne postoji normativni okvir ili određene službene procedure, neadresirana trauma može vremenom izrasti u nešto značajniji problem, ne samo za povratnike, nego i za lokalnu zajednicu, ali i nacionalnu sigurnost BiH.

S druge strane, pomoć koja je pružena povratnicima prije decembra 2019. godine prilično je ograničena. Iako relevantni zakoni u BiH pokazuju da je država svjesna potrebe za isključenjem povratnika iz ideologije nasilnog ekstremizma i njihovom reintegracijom, posvećenost da se to efikasno implementira je jedva postojeća. Nedostatak veće posvećenosti povratnicima tokom postpenalne pomoći ostavlja prostora da otpušteni osuđenici/povratnici rijetko kada nailaze na prijem i pružanje pomoći. U tom smislu, možemo reći da institucije postpenalne zaštite ne funkcionišu dovoljno efikasno, uz sistemski nedostatak probacijske službe, a programi pomoći nisu usmjeravani za pomoć ovim osobama. U pitanju je klasični pristup konformizma i bašmebrigizma, ali prisutan je i određena odioznost prema osuđenim povratnicima. Imajući na umu da bi budući povratnici mogli predstavljati veću sigurnosnu prijetnju, nastojanje da se ovi problemi razriješe treba biti prioritet za državne vlasti u BiH.

Na kraju, mišljenja smo da dobro formulisana zakonska obaveza i politička volja da se implementiraju propisane mjere su presudni, kao početna tačka za cijeli proces rada sa povratnicima kroz njihov DRR period. Sljedeći logičan korak jeste osiguranje jasne strategije isključivanja iz ideologije i aktivnosti nasilnog ekstremizma te rehabilitacije ovih povratnika i drugih radikalnih (bivših) zatvorenika, kao i edukacija osoblja službi za socijalni rad, obrazovnog sistema i zatvora. DRR programi će pokazati puno veći uspjeh i bolje rezultate u budućnosti, ukoliko se prethodno navedeno uspije ostvariti.

LITERATURA

1. Azinović, V., Bećirević, E. (2017) A Waiting Game: Assessing and Responding to the Threat from Returning Foreign Fighters in the Western Balkans. Izdavač: Regional Cooperation Council, BiH. <https://www.rcc.int/download/docs/2017-11-A-Waiting-Game-29112017.pdf/e31186dab7f32945592bcbe10bd9b180.pdf>
2. Azinović, V., Jusić, M. (2016) The New Lure of the Syrian War: The Foreign Fighters' Bosnian Contingent. Sarajevo: Atlantska Inicijativa https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/Novi_zov_rata_u_Siriji_i_bosanskohercegovacki_ko_ntingent_stranah_boraca.pdf
3. Bećirević, E. (2018) Extremism Research Forum –Bosnia and Herzegovina report. Istraživački projekt finansiran od strane vlade UK. https://atlanticinitiative.org/wp-content/uploads/2018/10/erf_bih_report2.pdf
4. Kržalić, A., Korajlić, N., Kržalić, A., Plevljak, B., Dulaš, I., (2020). TRAVELLERS TO SYRIA: A Criminological and Security Analysis with Special Focus on Returnees from Syrian Battlefronts. Izdavač: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu. <https://hedayahcenter.org/resources/travelers-to-syria-a-criminological-and-security-analysis-with-special-focus-on-returnees-from-syrian-battlefronts/>
5. Kržalić, A., Korajlić, N. (2018) Terrorism as a Global Security Threat, Ney York: Journal of US-China Public Administration 15 (Volume 15,), 253 -261, DOI:10.17265/1548-6591/2018.06.002
6. Kržalić, A., & Plevljak, B. (2024). Procjena rizika u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma: Teorijska i aplikativna primjena alata. Annals of Disaster Risk Management, 6(1–2). <https://doi.org/10.51381/adrs.v6i1-2.658>
7. Kržalić, A. (2025). Otpornost Bosne i Hercegovine na radikalizaciju i terorističke prijetnje. Časopis za društvene i tehničke studije, Godina XI br. 1. str. 23-40. Visoka škola CEPS-Centar za poslovne studije.
8. Pečković, A. (2018). Savremeni mladi u bosanskohercegovačkom društvu: izazovi i stavovi po pitanju radikalizacije i ekstremizma. PRONI Centar za omladinski razvoj <https://doc-10-38->

docs.googleusercontent.com/docs/securesc/gdcqvdedstujn0d13nhnc7q4c3m8pi0/v7kvfq6ic4td979g9dvq4de04suthetb/1641898425000/01688638437792128719/10694132742083296076/1K4gXPRdTbi3uNrVFnSzYWFw1KwHaKm0m?e=download&authuser=0&nonce=e064h37jgsj7u&user=10694132742083296076&hash=f4mlmus2a4c6cithb3jvdprrlb8u1emf

9. Vidal Bertran Lurdes (2020). Mapping the Drivers of Radicalization and Violent Extremism in MENA and the Balkans u IEMed. Mediterranean Yearbook 2020. <https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2021/01/Mapping-the-Drivers-of-Radicalization-and-Violent-Extremism-in-MENA-and-the-Balkans.pdf>

Internet izvori:

1. Trepanić, Aida (2021) BiH pola godine bez strategije za borbu protiv terorizma. <https://detektor.ba/2021/08/10/bih-pola-godine-bez-strategije-za-borbu-protiv-terorizma/> pristup: 17.9.2023.
2. Zvanična web stranica Vijeća Evrope, Evropska Unija. “Program reforme zatvora”. <https://pjp-eu.coe.int/en/web/bih-prison-reform-programme/home> pristup: 23.09.2023.
3. Zvanična web stranica Vijeća Evrope, Sarajevo, BiH. “Podrška reintegraciji nasilnih i ekstremističkih zatvorenika u Bosni i Hercegovini” <https://www.coe.int/en/web/sarajevo/podrska-reintegraciji-nasilnih-i-ekstremnih-zatvorenika-u-bosni-i-hercegovini> pristup: 24.09.2023.
4. Zvanična web stranica Ministarstva sigurnosti BiH. Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020. <http://msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=12786&langTag=bs-BA> pristup: 21.09.2023.

Drugi dokumenti:

1. Krivični zakon BiH https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Krivicni_zakon_BiH.pdf
2. Zakon BiH o Izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/zakon-bosne-i-hercegovine-o-izvršenju-krivicnih-sankcija-pritvora-i-drugih-mjera.html>

3. Službeni glasnik BiH, dokument br. 63/21 (2021). Odluka o imenovanju Koordinacionog tima za razvijanje sistema i procedura povratka i prihvata državljana Bosne i Hercegovine iz zone sukoba Sirije i Iraka. <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/LrdFKe9lBV4=>